

EMEVLER DÖNEMİNDE ABDULLAH B. ÖMER*

Prof.Dr. Ahmet Turan YÜKSEL
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Bu makalede, Hz.Peygamber'in sünnetine bağlılığı, ilmi yönü ve zahidane yaşayış tarzıyla Ashâb-ı Kirâm arasında dikkat çeken Abdullah b. Ömer'in, Emeviler döneminde siyasi, idari ve askerî hayattaki faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Abdullah b. Ömer, Emeviler döneminde Muâviye b. Ebî Süfyân, Yezîd b. Muâviye ve Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfetine şahit olmuştur. Bu münasebetle burada Muâviye döneminden başlayarak İbn Ömer'in hayatı söz konusu açılardan ele alınmıştır.

Anahatar Kelimeler: Abdullah b. Ömer, Emeviler, Ashab.

ABSTRACT

Abdullah b. Umar at the Time of the Umayyad Period

In this article, Abdullah b. Umar who was known with his adherence to the Prophte's sunnah and also known with his scholarly character and ascetical way of life, has been studied in terms of his political, administrative and military activities in this period. In this context, he witnessed the caliphate of Muawiya b. Abi Sufyan, Yazid b. Muawiya and Abd al-Malik b. Marwan. So, Ibn Umar's life has been examined from the time of Muawiya onwards.

Key Words: Abdullah b. Umar, Umayyad, Ashab.

I. HALİFE MUÂVİYE B. EBİ SÜFYÂN, YEZİD B. MUÂVİYE VE ABDÜLMELİK B. MERVÂN DÖNEMLERİNDEKİ OLAYLARDA ABDULLAH B. ÖMER

1. Muâviye b. Ebî Süfyân Döneminde Abdullah b. Ömer

İbn Ömer bu dönemde özellikle Yezîd b. Muâviye'ye veliaht olarak bey'at alınması münasebetiyle Muâviye ile ilişkileri ve Ziyâd'ın Hicaz valiliği gibi gelişmeler açısından ele alınması gerekir. Bunlara temas etmeden önce bu dönemde İbn Ömer'in hayatı ile ilgili kaynaklarda tespit edebildiğimiz bilgilere yer vermek istiyoruz.

a. Hz.Hasan'ın Halifeliği ve Abdullah b. Ömer

Hz.Ali'nin 40/661'de bir Hârici suikastçı olan İbn Mülcem tarafından şehit edilmesinden sonra oğlu Hz.Hasan halife olmuştu. Altı ay kadar süren bu dö-

* Bu makale, Abdullah b. Ömer (Hayatı ve Şahsiyeti, Konya, 2004. Yayımlanmamış Çalışma) isimli araştırmanın ikinci bölümünden oluşturulmuştur.

nem, 41/661'de yapılan andlaşma ile halifeliği Muâviye'ye devretmesiyle sona ermiş ve Emevî hilâfeti başlamıştır.¹

Hız.Hasan'ın halifeliği süresince İbn Ömer, Medine'de bulunuyordu. Hatta Hız.Hasan Havle bint Manzur ile evlendiğinde ziyaretine gitmiştir.² 41/661'de Hız.Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye devredişine şahit olan³ ve vefat ettiğinde de cenazesinde bulunan İbn Ömer, bu esnada Hız.Hüseyin'e fitneye ve kan dökülmesine yol açmaması hususunda ikâzda bulunmuştur.⁴

b. Devlet Hizmetinde ve Fetihlerde İbn Ömer

Muâviye döneminin de fakihlerinden olan İbn Ömer⁵ halk nezdinde büyük bir itibar görmekteydi. Nitekim Hız.Hasan'ın halifeliğinin son aylarında ifa edilen hac esnasında Muğire b. Şu'be'nin hac emiri olmasına rağmen, insanların çoğu hac esnasında İbn Ömer'e tabi olmuştur.⁶ Bunda onun hac menâsikini en iyi bilen sahâbî oluşunun da payı vardır.

Bu dönemde 45/665'de Hız.Hafsa vefat etti. Hız.Hafsa'nın defninden sonra Mervan b. Hakem İbn Ömer'e elçi gönderip, Hız.Hafsa'nın yanında bulunan Kur'an nüshasını istetti. Bu nüsha, Hız.Ebû Bekir zamanında toplanan nüsha idi. Rivayete göre Mervan bu nüshayı imha etmiştir.⁷

İbn Ömer, 49/669'da Yezid b. Muâviye komutasında gerçekleşen İstanbul seferine katılmıştır. Ebû Eyyûb el-Ensârî'den başka İbn Abbas ve İbnü'z-Zübeyr gibi sahâbîlerin de iştirak ettiği bu harekâtle Konstantiniye (İstanbul)'a kadar gelmiştir.⁸

Muâviye döneminde muhâlifleri temsil eden Hâricilerle yapılan mücadelede komutan olarak görev yapan İbn Ömer⁹, diğer taraftan Hız.Ali taraftarlığı sebebiyle sahâbî Hucr b. Adîy'in 51/671'de öldürüldüğünü öğrenince üzülmüş ve ağlamıştır.¹⁰

Bu dönemde Muâviye ile belirli düzeyde ilişkisi olduğu anlaşılan İbn Ömer'in, Muâviye hakkında bir defasında şöyle dediği görülmektedir: "Muâviye'den daha esmer bir kimse görmedim. Ömer ondan daha hayırlı idi. Muâviye ise Ömer'den daha esmerdi."¹¹ Yine bir ihtiyacı için Muâviye'ye mektup yazan İbn Ömer, mektubuna önce kendi ismiyle başlamak istemişti. Ancak tenkit edilince isminin

¹ Hız.Hasan'ın halifeliği Muâviye'ye devrettiği yıla kadar geçen dönem hakkında bkz. Mehmet Ali Kapar, Halifeliğin Emevilere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998, s. 13-46.

² Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, Thk.Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî, 1.bsk., Beyrut, 1996, III, 276.

³ Muhyiddin Mustu, Abdullah b. Ömer es-Sahâbiyyü'l-Mü'tesi bi-Rasûlillah, 4.bsk., Dımaşk, 1407/1987, s. 96

⁴ Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ., Thk.Suayb el-Amavut-Huseyn el-Esed, 3.bsk., Beyrut, 1405/1985, III, 275.

⁵ Ya'kübî, Târîhu'l-Ya'kübî, Beyrut, Trs., II, 240.

⁶ Zehebî, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm, Thk.Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2.bsk., 1410/1990, Ahdü Muâviye, s. 122.

⁷ Belâzurî, II, 60.

⁸ Taberî, Târîhu't-Taberî, Thk.Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4.bsk., Kahire, 1977, V, 232..

⁹ Eşref Edip, Büyük İslâm Tarihi Asrı Saadet Peygamberimizin Ashabı, İstanbul, 1383/1964, III, 121.

¹⁰ Zehebî, Târîhu'l-İslâm, Ahdü Muâviye, s. 194; İbnü'l-Adîm, Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb, Thk.Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1988, V, 2127.

¹¹ Zehebî, Târîhu'l-İslâm, Ahdü Muâviye, s. 313.

yerine besmeleyi ve arkasından Muâviye'nin adını yazdı.¹² Aslında başkalarına yazdığı mektuplarda önce kendi ismini yazması, İbn Ömer'in usûlü idi.

Bununla birlikte İbn Ömer, Muâviye'yi tenkit etmekten geri durmamıştır. Nitekim bir defasında yaptırdığı binalar hakkında düşüncesini soran Muâviye'ye, "Eğer bu harcamalar Allah'ın malından ise, o zaman ihanet edenlerdensin. Şayet kendi malından ise, o zaman müsriflerdensin."¹³ diyerek, harcamalarından dolayı hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir.

c. Ziyâd'ın Hicâz Valiliği ve Abdullah b. Ömer

Muâviye döneminde İbn Ömer'in isminin sıkça zikredildiği önemli bir olay Ziyâd'ın Hicâz valiliğinin gündeme gelişidir. Yezîd'in veliahtlığı konusundan önce bu mesele üzerinde duracağız.

Kaynakların ifadesine göre 51/671 yılında Muğîre b. Şu'be vefat etti. Bunun üzerine Muâviye, Basra valisi olan Ziyâd'ı Küfe'ye de vali olarak tayin etti. Emevî döneminin güçlü valilerinden olan Ziyâd, daha sonra Muâviye'den Hicâz valiliğini de istemiştir. Hatta bu münasebetle yazdığı mektubunda sol eli ile Irak bölgesini hakimiyet altına aldığını, sağ elinin ise boş olduğunu; onunla da Hicâz bölgesini idare etmek ve hakimiyet altına almak istediğini belirtmiştir. Muâviye de bu talebini onaylamıştır.

Bu esnada İbn Ömer Mekke'de idi. Bu gelişmeyi öğrenen Hicâz halkından bir grup İbn Ömer'e gelip, durumu haber verdiler ve ondan Allah'ın kendilerini bu durumdan kurtarması için dua etmesini istediler. Bunun üzerine İbn Ömer ile birlikte dua etmişlerdir.¹⁴

Bu konudaki anlatımlara göre İbn Ömer "Ellerinizi kaldırın ve Allah'tan sizi Ziyâd'ın sağ elinden koruması için dua edin"¹⁵ derken; "Ey Allah'ım, bizi Ziyâd'ın sağ elinden, Irak ehlini de sol elinden kurtar"¹⁶ veya "Ey Allah'ım, bizi Ziyâd'ın şerrinden kurtar"¹⁷ diye de dua etmiştir. Zira Hicâz bölgesi Muâviye'ye muhalif bir bölge niteliğini taşıyordu. Ziyâd'ın vali olması, şahsiyetinden de kaynaklanan sert bir yönetimin başlaması anlamına gelmekteydi.

Nihayet rivayetlere göre Ziyâd'ın el parmağında¹⁸ veba hastalığı başlamıştır. Hatta bu hastalıktan kurtulmak amacıyla parmağının kesilmesi için görüşünü sormak üzere Kadı Şureyh'e başvurmuştur. Kadı Şureyh bunu doğru bulmamıştır.¹⁹ Eli kesilmeyince de hastalıktan kurtulamayan Ziyâd 53/673'de vefat etmiştir. Ölüm haberini alan İbn Ömer, "Haydi güle güle Sümeyye'nin oğlu, ne âhireti elde ettin, ne de dünya sana kaldı."²⁰ diyerek hakkında serzenişte bulunmuştur.

¹² İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Beyrut, Trs., V, 170.

¹³ Ya'kübi, II, 232-233.

¹⁴ Taberî, V, 289.

¹⁵ Ya'kübi, II, 229-230.

¹⁶ İbn Tağrıberdî, en-Nuçümü'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira, Mısır, Trs., I, 219.

¹⁷ İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Thk.Muhammed İbrahim el-Bennâ-Muhammed Ahmed Âşûr-Mahmud Abdülvehhâb Fâyed, Kâhira, 1970, III, 493.

¹⁸ Bir anlatıma göre sol elinde iltihaplı yaralar çıkmıştır. (İbn Abdi Rabbih, el-lkdü'l-Ferid, Thk. Müfid Muhammed Kamiha-Abdülmeccid et-Terhîni, Beyrut, 1407/1987, I, 76).

¹⁹ İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman, Thk. İhsan Abbas, 2.bsk., Kum, 1342/1963, II, 462-463.

²⁰ İbnü'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târîh, Beyrut, 1965, III, 494; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 2.bsk., Beyrut, 1990, VIII, 62.

Bir anlamda Ziyâd'ın bu hastalık sonucunda ölümü, İbn Ömer ve Hicâz halkının dualarının kabul edilmesinin göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

d. Yezîd'in Veliiahtlığı ve Abdullah b. Ömer

Muâviye tarafından oğlu Yezîd'in veliaht tayin edilmesi ve onun adına bey'at alma çabalarına gelince, Kûfe valisi olan ve bu görevden azledilen Muğîre b. Şu'be'nin, İslâm toplumunun halife seçimi konusunda karşı karşıya kaldığı fitne ve ihtilafların önüne geçilmesi düşüncesiyle Yezîd'i veliaht olarak tayin etmesi görüşünü ortaya atmasıyla başlayan süreçte²¹ Muâviye, kendisinden sonra halife olarak Yezîd'e bey'at alma girişimlerine başlamıştır. Bu dönemde Basra valisi Ziyâd'dan Yezîd için bey'at almasını isteyen Muâviye'ye gönderdiği haberde Ziyâd'ın şu sözleri oldukça anlamlıdır: "Yezîd bu makama uygun değildir. Zira Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Ömer gibi değerli kimseler var. Yezîd de bunların ahlakı ile ahlaklınsın."²² Bu sözlerden anlaşılan, İbn Ömer'in ismi halifelik için hala gündemdedir. Bir başka ifadeyle halife olabilecek özelliklere sahip insanlardan birisi olarak görülmektedir.

Muâviye'nin veliaht olarak Yezîd için bey'at alma süreci ve sonucunu değerlendirme bağlamında öncelikle ifade etmek gerekirse, Muâviye Yezîd'e veliaht olarak bey'at almak için tam yedi sene çalışmış, her hac mevsiminde insanları ona bey'ate davet etmiştir. Ülkenin değişik yerlerinden gelen heyetlerle anlaşma amacıyla görüşmelerde ve danışmalarda bulunmuştur. Bu hususta ancak 55 veya 56'da (675-676) belirli bir noktaya gelebilmiş, Hicâz'da bey'at etmeyen ve açıkta meydan okuyan beş kişi dışında vilayetlerdeki insanların çoğunluğunun tasvibini almıştır. Bey'at etmeyen bu kimseler Hz.Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ca'fer, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Ömer'dir. Muâviye hayatının sonuna kadar, gerek bizzat ve gerekse valileri aracılığıyla bu kimselerin tasviplerini alma yolunda yaptığı bütün girişimlerden bir sonuç elde edemedi. Sonunda bu muhaliflere karşı alacağı tedbirleri oğlu Yezîd'e yaptığı vasiyetle dile getirmiştir.²³

Hz.Hasan'ın 49/669'da vefatından bir müddet sonra, yukarıda işaret edildiği gibi Yezîd'e veliaht olarak bey'atin gündeme gelişiyle faaliyetlere başlayan Muâviye, öncelikle Şam'da bey'at aldıktan sonra, Medine'den de bey'at alınması için vali Mervan b. Hakem'e talimat göndermiştir. Mervan bu konuda başarısız olunca²⁴ valiyi değiştirmiştir. Yeni vali Saïd b. el-Âs da başarısız olunca, bu defa bizzat kendisi 50/670'de Medine'ye gelerek, çalışmalarını yürütmüştür.²⁵

Bu esnada Muâviye'nin İbn Ömer ile görüşmesi konusunda farklı rivâyetler karşımıza çıkmaktadır. El-İmâme'deki anlatıma göre Muâviye, ikamet yerine yerleştikten sonra Medine'de İbn Ömer ve diğer muhalifler ile görüşmüştür.²⁶

²¹ Bu konu ile ilgili tartışmalar ve değerlendirmeler için bkz. Kapar, Veraset, s. 47-52.

²² Ya'kûbî, II, 220. Burada Muâviye'nin bu mesajdan hiç hoşlanmadığı ve Ziyad hakkında tehdit içeren sözler söylediğine işaret edilmiştir.

²³ İrfan Aycan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân, Ankara, 1990, s. 250-251.

²⁴ Bu maksatla Mervân Medine halkını bey'ate çağırıldı. İbn Ömer de bu sırada yaptığı konuşmada Yezîd'e bey'ati reddetmiş ve insanlar da dağılmıştır. (İbn Abdi Rabbih, V, 119-120; İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 506-507).

²⁵ Bkz. el-İmâme ve's-Siyâse (İbn Kuteybe'ye nispet edilir), Thk.Taha Muhammed ez-Zeynî, Beyrut, Trs., I, 150-159.

²⁶ İmâme, I, 148. Hatta bu esnada aralarında İbn Ömer'inde bulunduğu bir grup insan tarafından karşılanmıştır. (İbn A'sem, el-Fütûh, I.bsk., Beyrut, Trs., III-IV, 339-340).

Diğer taraftan bir başka anlatıma göre Muâviye'nin beraberinde bin kişilik bir süvari birliği ile birlikte Medine'ye geldiğini haber alan İbn Ömer ve diğerleri²⁷ Mekke'ye geldiler.²⁸ Daha sonraki gelişmeler dikkate alındığında bu sırada İbn Ömer'in Medine'den ayrılmış olması daha doğru gözükmektedir.

Medine'ye gelen Muâviye, burada Mescit'te bir konuşma yaptı. Konuşmasında Medine halkını Yezid'e bey'ate çağıran Muâviye, bu esnada İbn Ömer ve muhaliflerin ismini zikrederek, Yezid'e bey'at etmedikleri takdirde onlara elinden geleni mutlaka yapacağını ifade etmiştir.²⁹

Bu esnada Muâviye'nin İbn Ömer'i muhakkak öldüreceğine dair yemin ettiği de kaydedilmektedir. Bu haberi oğlu Abdullah'tan öğrenen İbn Ömer ağlamıştır.³⁰ Muâviye Mekke'ye geldiğinde onu karşılayanlar arasında yer alan Abdullah b. Safvân, Muâviye'ye hitaben, "Abdullah b. Ömer'i öldürmek için mi buraya geldin?" sözlerine karşılık, üç defa bunu kim söylüyor diyerek böyle bir ifade kullanmadığını ve yemin ederek onu öldürmeyeceğini beyan etmiştir.³¹

Muâviye Mekke'de İbn Ömer ve diğerleriyle görüştü. İbn Ömer ile görüşmesi esnasında Muâviye, İbn Ömer'in Müslümanların başlarında emir olmadan bir geceyi dahi geçirmekten hoşlanmadığını dile getirerek, ümmetin birliğini parçalamaktan kaçınması uyarısında bulunmuştur. Bunun üzerine İbn Ömer, ondan önce de halifeler ve oğullarının varlığından ve Yezid'in onlardan daha üstün olmadığından bahsederek, onların Müslümanlar için hayırlı olanı tercih ettiklerini söylemiştir. Arkasından da kendisinin ümmetin birliğini parçalamayacağını; Müslümanlardan bir fert olduğunu ve icma gerçekleşirse kendisinin de buna uyacağını ifade etmiştir.³² Hatta bu esnada İbn Ömer'in, "Ümmetin üzerinde ittifak ettiğini kabul edeceğime dair sana bey'at ediyorum. Allah'a yemin olsun ki, eğer ümmet bir Habeşliye bey'at etmek üzere ittifak ederse, ben de ona uyarım" dedikten sonra evine gittiği ve kimseyle görüşmediği de rivayet edilmiştir.³³ Bu sözleri üzerine Muâviye'nin, "Ey İbn Ömer, ne güzel söyledin!"³⁴ veya "Allah'ın rahmeti seninle olsun, sende muhâlefet söz konusu değil"³⁵ dediği görülmektedir.

Bu görüşmeden sonra Muâviye, ertesi gün yine Mescit'te yaptığı konuşmada İbn Ömer ve diğerlerini bey'ate davet ettiğini ve onları bu konuda itaatkâr ve

²⁷ Bu esnada Muâviye İbn Ömer ve diğerleri ile karşılaşmış ve aralarında hoş olmayan bir konuşma geçmiştir. (İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 508).

²⁸ Halife b. Hayyât, Târîhu Halife b. Hayyât, Thk.Ekrem Ziya el-Umerî, 2.bsk., Dımaşk, 1397/1976, s. 213.

²⁹ İbn A'sem, III-IV, 340-341. Burada, konuşmadan haberdar olan Hz.Aişe'nin Muâviye'nin yanına gelerek onu bu sözlerinden dolayı tenkit ettiği de belirtilmektedir. Yine aynı yerde, konuşmadan sonra Muâviye'nin İbn Ömer ve Abdurrahman b. Ebî Bekir ile İbnü'z-Zübeyr'i çağırıldığı ve kendisine onların Mekke'ye gittiklerinin haber verildiği de ifade edilmiştir. Buna göre de İbn Ömer, Muâviye'nin geliş esnasında Medine'den ayrılmıştır.

³⁰ Zehebî, Târîhu'l-İslâm, Ahdü Muâviye, s. 150.

³¹ İbn Sa'd, IV, 183; Halife b. Hayyât, s. 214-215. (Halife b. Hayyât'ın rivayetinde Muâviye'nin bu sözü Şam'da yaptığı bir konuşmada söylediği belirtilmektedir).

³² Halife b. Hayyât, s. 213-214; İbn A'sem, III-IV, 343-344; Kâdi Ebû Bekr b. el-Arabî, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, Thk.Muhammed Cemil Gâzî, 2.bsk., Beyrut, 1407/1987, s. 222.

³³ İbnü'l-Esir, Kâmil, III, 511.

³⁴ İbn A'sem, III-IV, 344.

³⁵ İmâme, I, 162.

çağrını kabul eder bir halde olduklarını gördüğünü ilan etmiştir. Bu sözlerden Mekke halkı, onların Yezîd'e bey'at etmiş oldukları sonucunu çıkarmış ve bunun sebebini de sormuştur. Bunun üzerine Hz.Hüseyin, diğerlerini de temsilen, kesinlikle bey'at etmediklerini, Muâviye'nin bu konuda kendilerini yanılttığını; ancak öldürülmekten ve fitnenin baş göstermesinden korktukları için bu noktada tekrar karşı çıkmadıklarını beyan etmiştir.³⁶

Hatta bu noktada Muâviye'nin sözleri üzerine birlikte geldiği Şamlılar, İbn Ömer ve diğerlerinin halkın huzurunda açıktan bey'at etmelerini, aksi takdirde onları öldürecekleri tehdidini yaptılar. Bunun üzerine Muâviye onları sakinleştirmiştir. Bu olay üzerine Mekke halkı ile İbn Ömer ve diğerleri arasında, Yezîd'e bey'at edip etmedikleri konusunda karşılıklı olarak sözler sarf edilmiştir. Bu olaylardan sonra Muâviye Mekke'den ayrılmıştır.³⁷

Dolayısıyla İbn Ömer ve diğerleri Yezîd'e veliht olarak bey'at etmemiştir.³⁸ Hatta tarih belirtilmeksizin³⁹ kaynakların verdiği bilgiye göre, Muâviye bu mak-satla İbn Ömer'e yüz bin dirhem göndermiştir. İbn Ömer, hangi amaçla gönderildiğini bilmediği parayı kabul etmiştir. Ancak daha sonra Yezîd'e bey'at söz konusu edilince, "Öyle ise benim dinim ucuz ve değersiz bir konumdadır" diyerek parayı almaktan kaçınmıştır.⁴⁰ Buna karşılık bir başka anlatıma göre İbn Ömer gelen paradan doksan bin dirhemini ayırmış ve on bin dirhemini alıkoymuş⁴¹ veya gelen parayı, isteği dışında Allah'ın kendisini rızıklandırması olarak tavsif edip almış ve bir yıl geçmeden de bunu harcamıştır.⁴² Ancak İbn Ömer'in bütünü bu şartlarda bile, başlangıçta Yezîd'e bey'at edildiği haberini aldığında "Hayırlıysa kabul ederiz, değilse sabrederiz" dediği rivayet ediliyor da⁴³, "Maymunlar ve köpeklerle oynayan, içki içen ve fasıklığını izhar eden birisine mi bey'at edeceğiz! Allah katında ne delilimiz olacak!" sözleriyle⁴⁴ kanaatini ortaya koyan İbn Ömer'in, Yezîd'e veliht olarak bey'at etmediği kesindir.⁴⁵ Hatta bu konu Muâviye'nin Yezîd'e yaptığı vasiyetinden de anlaşılmalıdır.

Nitekim Muâviye ölüm hastalığı döneminde Yezîd'e yaptığı vasiyetinde Hi-câz halkını gözetmesi ve üç kişiye —Hz.Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Ömer —dikkat etmesi uyarısında bulunmuştur. Burada İbn Ömer hakkında, "Kendisini dine vermiş, takva sahibi, ibadetle yanıp tutuşan bir kimsedir. O hali-

³⁶ İbn A'sem, III-IV, 347-348. Bu konuda farklı bir anlatım için bkz. İmâme, I, 163-164.

³⁷ Halife b. Hayyât, s. 214.

³⁸ Kâpâr da aynı kanaattedir. Bkz. İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi, İstanbul, 1998, s. 64.

³⁹ İbn Kuteybe'nin bir rivayetine göre Muâviye, Mekke'den ayrılıp Medine'ye geldikten sonra İbn Ömer ve diğer muhaliflere para ve mal göndermiştir. (Uyûnu'l-Ahbâr, Thk.Muhammed el-İskenderânî, Beyrut, 1416/1996, III-IV, 46).

⁴⁰ Bkz. İbn Sa'd, IV, 182; İbnü'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, Thk.İbrahim Ramazan-Saîd Lahhâm, Beyrut, 1409/1989, I, 292.

⁴¹ İbn Kesîr, VIII, 137.

⁴² İbn Kesîr, IX, 5.

⁴³ Halife b. Hayyât, s. 217; Zehebi, Siyer, III, 225; Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, Thk.Muhyiddin Abdülhamîd, 4.bsk., Kahire, 1979. s. 197. İbn Ömer'in bu sözü, Muâviye'nin vefatından sonra Yezîd'e bey'at edildiği zaman söylediği de rivayet edilmiştir. (İbn Sa'd, IV, 182).

⁴⁴ Ya'kûbî, Târîh, II, 228.

⁴⁵ Kâdî Ebû Bekir b. el-Arabî, İbn Ömer'in Yezîd'e bey'at ettiğini ispat etmeye çalışmıştır. Bkz. Avâsım, s. 216-227.

felik iddiasına kalkışmayacaktır, onu ahireti ile baş başa bırakırsan o da dünya işlerinde seni serbest bırakır ve başka kimse kalmayınca sana bey'at eder" sözleri dikkat çekmektedir.⁴⁶

Nihayet İbn Ömer'in de aralarında bulunduğu şahsiyetlerin Yezîd'in veliaht tayin edilmesine ve ona bey'ate karşı çıkma sebebine gelince, böyle bir icraatın halifeliğin verasete dönüşmesine sebep olacağından endişe etmeleridir.⁴⁷ Nitekim İbn Ömer, Muâviye ile görüşmesi esnasında halifeliğin, "Hirakliyye", "Kayseriyye" ve "Kisreviyye" olmadığını belirtmiştir.⁴⁸ Bu sözleriyle halifeliğin sistem olarak bir dönemin hâkim güçlerinden olan Bizans ve İran Sâsânî devletlerine benzemediğini ortaya koymak istemiştir. Zira her iki devlette hanedan saltanatı hâkim idi.

Bu noktada, İbn Ömer'in de aralarında yer aldığı sahâbe neslinin önde gelen isimleri, İslâm toplumunun dirlik ve birliğinin temini için bu tepkilerini sadece "sivil itaatsizlik" boyunda tutmaları da dikkat çekicidir. Yine bu maksatla "furka" ve "fitne" büyümesin diye fiili uygulamayı kabullenmek zorunda kalışlarını şu ifadeler ortaya koymaktadır:

"Mü'minlerin annesi Hafsa, bir an önce gidip bey'at etmesini kardeşi İbn Ömer'e samimiyetle tavsiye eder ve ekler: Doğrusu halk senin bey'at etmeni bekliyor. Onlardan geri kalıp bey'at etmemen halinde bir furka (bozgunculuk) çıkacağından korkuyorum."⁴⁹ Hz.Hafsa'nın ikâz ettiği noktada Hz.Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr, birkaç adım atmıştır. Sivil itaatsizlikle başlayan Hz.Hüseyin'in hareketi, diğer unsurların da devreye girmesiyle etkileri günümüzde bile görülen Kerbelâ olayının yaşanmasına kadar gitmiştir.

Bu arada Muâviye'nin vefatı üzerine Yezîd'in halife olarak iş başına geldiği dönemde de İbn Ömer ve diğerlerinin bey'ati etrafındaki tartışmalar devam etmiştir. Yezîd dönemi, İbn Ömer'in hayatı açısından incelenirken bu konu üzerinde tekrar durulacaktır.

2. Yezîd b. Muâviye Döneminde Abdullah b. Ömer

Bu dönemde İbn Ömer, özellikle Halife Yezîd'e bey'at, Hz.Hüseyin'in Kûfe'ye gidişi, Muhtâr es-Sekafî'nin hapisten kurtarılması gibi olaylarda karşımıza çıkmaktadır.

a. Yezîd'in Halifeliği ve Abdullah b. Ömer

Öncelikle ifade etmek gerekirse, 60/680'de Muâviye vefat edince oğlu Yezîd halife oldu ve arkasından kendisine bey'at etmeyenlerden bey'at almak üzere harekete geçti. Yezîd halife olduğunda ona bey'at etmeyen kimseler Hz.Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ca'fer'dir.⁵⁰ Biz burada sadece İbn Ömer'in durumunu ele alacağız.

⁴⁶ Vasiyeti ve İbn Ömer hakkındaki bu sözleri için bkz. Dîneverî, el-Ahbârü't-Tivâl, Thk.Ömer Ferrüh et-Tabbâh, Beyrut, Trs, s. 208-209; Taberî, V, 322-323; İbn Abdi Rabbih, V, 122; İbn A'sem, III-IV, 355; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 6; İbn Kesîr, VIII, 115.

⁴⁷ Kapar, Bey'at, s. 64.

⁴⁸ İmâme, I, 150.

⁴⁹ Ahmet Yaman, İslam Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi, İstanbul, 1999, s. 32-33. Krş. Buhârî, Meğâzî, 29.

⁵⁰ Bu isimlerin bey'ati konusunda bkz. Kapar, Veraset, s. 79-84; Ünal Kılıç, Tartışmaların Odağında Halife Yezîd b. Muâviye, İstanbul, 2001, s. 191-202.

Bu konudaki rivayetlere göre, Yezîd bu maksatla da Medine valisi Velîd b. Utbe'ye bir mektup gönderdi. Bu mektubunda gerek halktan ve gerekse de muhaliflerden kendisi için bey'at almasını istedi. Yezîd'in özellikle isimlerini zikrettiği kimseler Hz.Hüseyin, Abdullah b.Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'dir. Yezîd bu mektubunda validen, söz konusu kişilerin zorla da olsa kendisine bey'at etmelerini ve halifeliğini tanımalarını sağlamasını ve bu konuda hiçbir şekilde müsamaha göstermemesini istemiştir.⁵¹ Özellikle bu noktada Yezîd'in ayrıca küçük bir not halinde Hz.Hüseyin, Abdullah b.Zübeyr ve İbn Ömer'den zorla ve mutlaka bey'at almasını yazdığı da rivayet edilmektedir.⁵²

Medine valisi bu meselede nasıl bir yol izleyeceği konusunda Mervân b. Hakem ile istişare etti. Bu istişare esnasında Mervân, İbn Ömer hakkında, onun savaş yanlısı olmadığını ve böyle bir mücadele tarzını da düşünmediğini; insanların başına getirilmeyi de, böyle bir görev verilmedikçe istemeyeceği şeklinde bir kanaat ortaya koymuştur.⁵³

Bu istişareden sonra vali Velîd, her birinden, Yezîd'e bey'at etmelerini istemiştir. Hz.Hüseyin ve İbnü'z-Zübeyr bunu reddederken İbn Ömer, Velîd'in elçisine herkesin bey'at etmesi durumunda kendisinin de bey'at edeceğini söylemiştir. Bu tavrı ile de insanların birbiriyle savaşmalarını ve ihtilafa düşmelerini istemediğine, sadece herkesin bey'atından sonra kendisinin de Yezîd'in halifeliğini tanıyacağına dikkat çekmiştir. Bir anlamda bu konuda ortak bir kabûlün gerçekleşmesini arzu eden İbn Ömer'e karşı ısrarcı olunmamıştır.⁵⁴

Bu noktada bir başka anlatım tarzına göre, Muâviye öldüğü zaman İbn Ömer ve İbn Abbas Mekke'de idi. O esnada Medine'de bulunan Hz.Hüseyin ve İbnü'z-Zübeyr, vali Velîd'in bey'at çağrısını geri çevirdikten sonra Medine'den ayrılıp Mekke'ye doğru yola çıktılar. Bu sırada İbn Ömer ve İbn Abbas da Mekke'den Medine'ye doğru gelmekteydiler. İki taraf yolda karşılaştı. Medine'deki gelişmeleri onlardan öğrenen İbn Ömer, bu karşılaşma esnasında Hz.Hüseyin ve İbnü'z-Zübeyr'in bey'at etmediklerini öğrendiği zaman her ikisine de Allah'tan korkmalarını ve İslâm toplumundan ayrılmamalarını tavsiye etmiştir. Daha sonra Medine'ye gelen İbn Ömer, diğer şehirlere de Yezîd'e bey'at edilince Medine valisi Yezîd'e giderek bey'at etmiştir. Bu dönemde İbn Abbas da bey'at etmiştir.⁵⁵ Böylece Hz.Hüseyin ve İbnü'z-Zübeyr kadar korkulacak muhalifler olmayan İbn Ömer ve İbn Abbas⁵⁶, Muâviye'nin vefatından sonra Yezîd'e bey'at etmiştir.

Bu iki rivayet birlikte düşünüldüğünde, Yezîd'in Medine valisine kendisine bey'at alınması konusundaki mektubu geldiğinde İbn Ömer, Mekke'de bulunmaktaydı. Bu esnada Velîd, yukarıda işaret edilen istişareden sonra Hz.Hüseyin ve İbnü'z-Zübeyr'i Yezîd'i halife olarak tanımaya çağırmıştır. Daha sonra da Mekke'den Medine'ye gelen İbn Ömer'e aynı çağırışı yapmıştır. İbn Ömer de

⁵¹ Dineverî, s. 210; İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mulûk, Thk.Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1.bsk., 1412/1992, V, 323.

⁵² Bkz. Taberî, V, 338; İbn A'sem, V-VI, 9.

⁵³ Taberî, V, 339.

⁵⁴ Bkz. Taberî, V, 342; İbnü'l-Cevzî, Muntazam, V, 324; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 17; İbn Kesîr, VIII, 148.

⁵⁵ Taberî, V, 343; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 17; İbn Kesîr, VIII, 148.

⁵⁶ Bu tanımlamayı Demircan yapmaktadır. (İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, İstanbul, 1996, s. 165). Bu tespiti katıldığımızı ifade etmek istiyoruz.

diğer şehirlerin bey'ati tamamlanınca Yezîd'in halifeliğini kabul etmiştir. Bu sebeple araştırmalarda ifade edildiği gibi⁵⁷, herkes bey'at edip icma meydana geldikten sonra Yezîd'e bey'at etmiştir. Bu şekilde de İbn Ömer, daha önceki hadiselerde olduğu gibi özellikle fitne unsuru olmamaya dikkat göstermiştir. Daha önce de işaret edildiği gibi, Yezîd'e bey'at söz konusu olduğunda "Hayırlıysa kabul ederiz, değilse sabrederiz" diyen İbn Ömer, toplumun bey'ati karşısında bir anlamda hayırlı olarak değerlendirdiği bu durumu kabul ettiğini ortaya koymuştur.

İbn Ömer'in, her şeye rağmen Yezîd döneminde İslâm toplumunun ortak kararına saygı gösterip kabul ettiğini ve buna bağlı kaldığını kendi bey'ati ile ortaya koyduğu gibi, yakın çevresini de böyle davranmaları konusunda ikâz ettiği görülmektedir. Bunun bir örneği, amcasının oğlu Abdullah b. Mutî' ile ilişkisinde görülmektedir.

Bu konudaki rivayetlere göre amcasının oğlu Abdullah b. Mutî' Yezîd'e bey'at etmek istemeyip Medine'den ayrılmak istediğinde de ona, böyle yapmamasını Hz.Peygamber'den duyduğu şu hadisi hatırlatarak tavsiye etmiştir: "Herhangi bir kimseye bey'at etmeden ölen kimse câhiliye ölümü üzere ölmüştür."⁵⁸ Bu anlamda başka bir ikâzı yine Abdullah'a, Harre Savaşı (63/683) esnasında, "İtaatten el çeken kimsenin kıyamet gününde lehinde bir hüccetinin olmayacağını ve İslâm toplumundan ayrılmış bir şekilde ölen kimsenin de câhiliye ölümü üzere ölmüş olacağını" söyleyerek yapmıştır.⁵⁹ Ancak Abdullah'ın, İbn Ömer'in bu ikâzını dikkate almadığını ve bu sebeple de Medine valisi tarafından hapsedildiğini görmekteyiz. Bu esnada da İbn Ömer bu davranışıyla yapıcı şahsiyetini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda İbn Mutî'in hapsedilmesi karşısında infiale kapılan Adıyoğullarını sükûnete, vali Mervân şahsında da Ümeyyeoğullarını zulümden kaçınmaya çağırmıştır.⁶⁰

Aynı şekilde Harre Savaşı döneminde Medine halkının Yezîd'e yaptıkları bey'atten vazgeçtikleri ve İbn Zübeyr'e bey'at ettikleri esnada İbn Ömer, kendi aile fertlerini de bey'atlerine bağlı kalmaları konusunda ikâz etmiştir. Aksini yapanları hâriciler, devlet başkanına itaatın dışına çıkanlar şeklinde tanımlamıştır.⁶¹ Hatta bu şekilde ihanet edenlerin kıyamet günü durumlarının oldukça vahim olacağını da vurgulamıştır.⁶²

Bu dönemde aynı şekilde tarafsız kalmaya çalışan ve Mekke'ye doğru yola çıkan İbn Ömer, Harre Savaşı öncesinde şehri terk etmek zorunda kalan Mervan b. Hakem'in, aile fertlerini Mekke'ye götürme isteğini de kabul etmemiştir. İbn Ömer, Mervan'ın bu isteğini kadınlara göz kulak olamayacağı gerekçesi ile geri

⁵⁷ Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Konya, 1994, II, 323; M.Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", DİA, İstanbul, 1988, I, 126.

⁵⁸ İbn Sa'd, V, 144. Hadis için bkz. Müslim, İmâret, 58; Neseî, Bey'at, 25.

⁵⁹ Zehebî, Târihu'l-İslâm, 61-80, 25. İbn Kesîr, VIII, 233.

⁶⁰ İbn Habib, Kitâbu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş, Thk.Hurşid Ahmed Faruk, 1.bsk., Beyrut, 1405/1985, s. 314-315; İbn A'sem, V-VI, 16-17.

⁶¹ İbn Kesîr, VIII, 218; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 1.bsk., Beyrut, Trs, XIV, 430.

⁶² İbn Sa'd, IV, 183; Kâdi Ebû Bekr, s. 230-231.

çevirmiştir.⁶³ Bir başka rivayete göre de bu istekte bulunan Medine valisi Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyân'dır. Onun isteğini de kendisinin ne onunla ve ne de mevcut gelişmelerle bir ilgisi olmadığını öne sürerek geri çevirmiştir.⁶⁴ Bu arada İbn Ömer'in Harre Savaşı'na katılanları da İslâm toplumunun birliğini parçaladıkları için zemmettiğini görmekteyiz.⁶⁵

b. Hz.Hüseyin ve Abdullah b. Ömer

Yezîd döneminin ve İslâm tarihinin en önemli olaylarından birisi olan Kerbelâ Vak'ası öncesinde İbn Ömer'in Hz.Hüseyin'i bu hareketi sebebiyle ikâz ettiği görülmektedir. Bu konudaki haberlere göre Yezîd'e bey'at etmeyi kabul etmeyen Hz.Hüseyin'in, Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktığını öğrenen İbn Ömer, o esnada Medine'de idi. Medine'den hareket eden İbn Ömer, yolda Hz.Hüseyin'e yetişti.⁶⁶ İki arasında geçen konuşmada, Hz.Hüseyin'in Kûfe'ye gideceğini öğrenen İbn Ömer, öncelikle hurûc etmemesini⁶⁷ ve Kûfe'ye gitmemesini⁶⁸; zira Allah'ın Hz.Peygamber'i dünya ve ahireti seçme konusunda muhayyer bıraktığını ve O'nun ahireti seçtiğini; kendisinin de Hz.Peygamber'in bir parçası olması sebebiyle içlerinden hiç birisinin dünyaya ebediyyen yakın olmayacağını ve Allah'ın ondan daha hayırlısına kendilerini döndüreceğini⁶⁹ ve dünyaya meyletmemesini⁷⁰ ifade etmiştir. Ancak Hz.Hüseyin'in Küfelilerin kendisine gönderdiği davet mektuplarını göstermesi ve kendisine bey'at ettiklerini haber vermesi üzerine⁷¹ İbn Ömer, Hz.Hüseyin'in boynuna sarılarak ağlamış ve kendisini Allah'a emanet etmiştir.⁷²

Bunun dışında başka bir rivayetten hareketle⁷³, daha önce de işaret edildiği gibi İbn Ömer ile İbn Abbas'ın Mekke'den Medine'ye gelirken Hz.Hüseyin ve İbnü'z-Zübeyr ile karşılaşmaları esnasında İbn Ömer'in söz konusu ikâzları yaptığı üzerinde durulmaktadır. Diğer taraftan İbn A'sem'in anlatımına göre İbn Ömer ve Hz.Hüseyin Yezîd'in halife olduğu günlerde Mekke'de görüşmüşlerdir. Bu esnada Kûfe'ye gidiş söz konusu edilmemiştir. Sadece İbn Ömer Hz.Hüseyin'i Yezîd'e bey'at etmeye ve insanlarla ihtilaftan kaçınmaya çağırmıştır.⁷⁴

Bütün bu rivayetler dikkate alındığında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: İbn Ömer, Mekke'den Medine'ye dönerken yolda Hz.Hüseyin ile görüştü ve Medine'deki gelişmeleri ve Hz.Hüseyin'in tavrını öğrendi. Daha sonra

⁶³ İmâme, I, 178. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 113. Buradaki anlatıma göre Mervân, İbn Ömer'den aile fertlerini saklamasını istemiş, ancak o bunu kabul etmemiştir.

⁶⁴ Sehâvî, et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe, 1.bsk., Beyrut, 1993, II, 251. Aynı yerde belirtildiğine göre İbn Ömer, daha sonra bu tavrından pişmanlık duymuştur. Vali Osman b. Muhammed de, aynı isteğini Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin'e iletmiş; o da kabul etmiştir.

⁶⁵ Zehebî, Siyer, III, 323.

⁶⁶ İbn Ömer'in Medine'den üç gecelik mesafede Hz.Hüseyin'e yetiştiği nakledilmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, Uyûn, II, 243.

⁶⁷ İbnü'l-Adîm, VI, 2608.

⁶⁸ Belâzurî, III, 375.

⁶⁹ Zehebî, Siyer, III, 292; İbn Kesîr, VIII, 160.

⁷⁰ Suyûtî, s. 206.

⁷¹ Zehebî, Siyer, III, 292.

⁷² İbn Abdi Rabbih, V, 133; İbn Kesîr, VI, 232.

⁷³ Bkz. Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, s. 7-8.

⁷⁴ Fütûh, V-VI, 26-29.

Hız.Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yola çıktığını haber alınca Medine'den ayrılıp yolda Hız.Hüseyin'e yetişmiş ve aralarında yukarıda işaret edilen konuşmalar gerçekleşmiştir. Bu esnada İbn Ömer'in Hız.Hüseyin'i huruç etmekten sakındırmaya çalışması dikkat çekicidir. Yine bu arada yaptığı hareketin dünyevî bir amaç taşıdığını ve bu konuda Hız.Peygamber'in muhayyer bırakıldığına işaretle, dünyevî arzunun gerçekleşmeyeceği yolundaki ikâzı da oldukça anlamlıdır.

Bu noktada İbn Ömer'in bu görüşmeden ve muhtemelen Kerbelâ'daki elim hadiseler yaşandıktan sonra Hız.Hüseyin hakkında söylediği sözler, onun hareket tarzını benimsemediğini bir kez daha ortaya koymuştur. Şöyle demiştir:

"Hüseyin huruç ile bize karşı üstünlük sağladı ancak ömrüm hakkı için babasının ve kardeşinin durumundan, fitneden ve insanların o ikisini terk etmesinden ibret alsaydı yaşadığı sürece harekete geçmemesi ve insanların dahil oldukları sulha onun da katılması gerekirdi. Zira cemaat daha hayırlıdır."⁷⁵

Diğer taraftan Kûfe halkının Hız.Hüseyin'e yaptıklarından da memnun olmadığını açık bir şekilde ifade etmekten de kaçınmamıştır. Nitekim Iraklı birisi İbn Ömer'e ihramlı birisinin sinek öldürmesi hakkında düşüncesini sorduğunda İbn Ömer, "Şu Irak halkına bakın! Hız.Peygamber'in kızının oğlunu öldürdükleri halde sinek öldürmeyi soruyorlar. Halbuki Rasûlullah şöyle buyurmuştur: O ikisi (Hasan ve Hüseyin), benim dünyadan iki reyhanımdır."⁷⁶ diyerek karşılık vermiştir. Bu sözleriyle Irak halkının Hız.Hüseyin'i yalnız bırakmakla, bir anlamda onu öldürmüş oldukları kanaatini ortaya koymuştur.

c. Muhtâr es-Sekafî ve Abdullah b. Ömer

Bu dönemde İbn Ömer ile Halife Yezîd'i karşı karşıya getiren önemli bir gelişme de Muhtâr es-Sakafî'nin hapsedilmesi ve Kerbelâ'dan sonra İbn Ömer'in aracılığıyla serbest bırakılmasıdır.

Bu konudaki rivayetlere göre daha önce Hız.Ali ve Hız.Hasan'ın yanında yer alan Muhtâr, Muâviye'nin son dönemlerinde Basra'ya gelmişti. Daha sonra Müslim b. Akil'in Hız.Hüseyin adına Kûfe'de faaliyete başladığını haber alınca Kûfe'ye gitmiştir. Ancak Müslim b. Akil'in öldürülmesinden sonra vali Ubeydullah b. Ziyâd tarafından hapsedilmiştir. Zira Muhtâr, Müslim b. Akil'in hareketini destekliyordu. İbn Ömer'in hanımı Safiyye, Muhtâr'ın kız kardeşi idi. Safiyye'nin isteği üzerine İbn Ömer onun serbest bırakılması için Yezîd'e mektup yazmıştır. Bunun üzerine Yezîd, vali Ubeydullah'a Muhtâr'ı serbest bırakmasını emretmiştir. Ubeydullah da onu Kûfe'yi terk etmesi şartıyla serbest bırakmıştır. Serbest kalan Muhtâr da Hicâz'a doğru yola çıkmıştır.⁷⁷ Ancak Emevîler aleyhine faaliyetlerine devam eden Muhtâr, Abdülmelik b. Mervân döneminde tekrar hapsedilecek ve yine İbn Ömer'in aracılığıyla serbest bırakılacaktır. Bu konu Abdülmelik dönemi incelenirken ele alınacaktır.

⁷⁵ İbn Kesîr, VIII, 163. Ayrıca bkz. Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 8.

⁷⁶ İbn Kesîr, VIII, 205. Krş. Buhari, Fedâilu's-Sahâbe, 22. İbn Kesîr'in aynı yerde zikrettiği bir başka rivayette Iraklı'nın elbiseye bulaşan sinek kanını sormuş ve İbn Ömer de, "Şu Irak ehline bakın! Hız.Peygamber'in kızının oğlunu öldürdükleri halde sineğin kanını soruyorlar" karşılığını vermiştir. Bu konudaki farklı rivayetler için ayrıca bkz. Belâzurî, III, 425; İbnü'l-Adîm, V, 2577; Zehebî, Siyer, III, 281.

⁷⁷ Ahmet Turan Yüksel, İhtirastan İktidara...Kerbelâ Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd Döneminin Anatomisi, Konya, 2001s. 136-138. (Burada ilgili kaynaklara işaret edilmiştir).

İbn Ömer'in Muhtâr'ın hapisten çıkarılmasına aracı olmasının sebebi, hanımının kardeşinin hapsedilmesine üzülmeye ve öldürüleceğinden endişe duymasıdır. Bu sebeple İbn Ömer'den onun için şefaathçi olmasını istemiştir.⁷⁸

Kısacası İbn Ömer, Yezîd dönemindeki önemli hadiselerde de daha önceki dönemde ortaya koyduğu çizgisini devam ettirmiştir. Aynı tavrı sonraki dönemde de ortaya koyduğu görülecektir.

3. Abdülmelik b. Mervân Döneminde Abdullah b. Ömer

Bu dönemi ele almadan önce Yezîd'in ölümüyle ortaya çıkan devrede İbn Ömer'in Abdullah b. Zübeyr'in hareketini desteklemediğini ve halife olarak bey'at edilme tekliflerini geri çevirdiğine işaret etmek istiyoruz.

a. Abdülmelik b. Mervân'ın Hilafetinden Önceki Gelişmelerde Abdullah b. Ömer

Yezîd 64/683'de ölünce⁷⁹ aynı gün oğlu Muâviye'ye halife olarak bey'at edildi. II.Muâviye olarak ta bilinen Muâviye b. Yezîd ancak kırk gün veya üç ay hilafette kaldı.⁸⁰

Yezîd'in ölümünü haber alan Abdullah b. Zübeyr "Emîrül-Mü'minîn" unvanıyla halifeliğini ilan etmiştir. Bu esnada Medine halkının hurûc eden İbn Zübeyr'e bey'atleri ile ortaya çıkan durum karşısında İbn Ömer yine sükûnetle hareket etmiştir. İbn Zübeyr'in bu hareketini desteklemediği gibi ona bey'at at etmemiştir.⁸¹

Bunun gerekçesi sorulduğunda da İbn Zübeyr'in böyle hareket etmekle elini pislîğe buluşturduğunu ifade ettikten sonra kendisinin İslâm toplumundan ayrılmayacağını bir kez daha vurgulamıştır.⁸² Bir başka ifadeyle bozgunculuk çıkacağı kaygısıyla onun hurûcuna destek vermemiştir.⁸³

Diğer taraftan Emevîlerin Mervân b. Hakem'e bey'at ettikleri bu dönemde, Mervân'ın İbn Ömer'e hitaben Arapların efendisi olduğunu ve kendisine bey'at etmek istediklerini ifade ettiği görülmektedir.⁸⁴ Hatta bu sebeple İbn Ömer'e Şam'a gitmesini de önermiştir. İbn Ömer'in Irak ehline karşı ne yapacağı sorusuna da Şam halkı ile birlikte savaşabileceğini söylemesi üzerine, İbn Ömer bunu reddetmiştir. Bu şekilde İbn Ömer'in yine halifelik iddiası taşımadığı anlaşılınca Mervân'ın halifeliği gündeme gelmiştir. Nihayet Mervân Câbiye'de halife seçildikten sonra Şam üzerine gitmiş ve Mısır ile birlikte hâkimiyet sağlamıştır.⁸⁵

Mervân'ın halife seçildiği Câbiye'de İbn Ömer'in ismi söz konusu edildiğinde orada bulunanlardan Ravh b. Zenbâ'nın onun hakkındaki sözleri hem övgü hem de tenkit içermektedir. İbn Ömer'in sahâbî oluşu ve ilk Müslümanlar arasında yer almasının olumlu bir yönü olmasına karşılık, zayıf bir kimse olduğunu ve ümmeti

— — — —

⁷⁸ İbn A'sem, V-VI, 167.

⁷⁹ Taberî, V, 499.

⁸⁰ İbn Kesîr, VIII, 237.

⁸¹ İbn Kesîr, VIII, 239.

⁸² Bkz. İbn Sa'd, IV, 171; Zemaşerî, el-Fâik fi Ğarîbi'l-Hadis, Thk.Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan, Trs., III, 219, 220.

⁸³ Yaman, s. 33. Krş. Müslim, İmâre, 58.

⁸⁴ İbn Sa'd, IV, 169.

⁸⁵ Zehebî, Siyer, III, 227.

Muhammed'in sorumluluğunu üstlenemeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁶ Ancak her şeye rağmen İbn Ömer'in isminin gündeme gelişi, İslâm toplumunda bir anlamda saygınlığının işareti olarak önem taşımaktadır. Ayrıca onun tavrından, az sayıda bir muhalefet halinde bile İslâm toplumunun liderliğini kabul etmeyeceği mesajını bir kez daha görmek mümkündür.

b. Abdülmelik b. Mervân'ın Halifeliği ve Abdullah b. Ömer

Mervân'ın 65/685'de vefat etmesi üzerine, babası tarafından velayet tayin edilen Abdülmelik b. Mervân'a halife olarak bey'at edildi. İbn Ömer'in Abdülmelik'e ne zaman bey'at ettiği konusundaki rivayetlere göre, yeni halife de Medine'nin bey'atine önem verdiği için, buradan ve sahâbe neslinin hayatta kalan isimlerinden birisi olan İbn Ömer'den de bey'at almak için harekete geçmiştir. Hatta bu maksatla bir birlikle Medine'ye gönderdiği Hubeyş b. Dülce aracılığı ile bey'at almaya teşebbüs etmiştir. Bu çağrıyla İbn Ömer, herkes bey'at ettiği takdirde kendisinin de bunu yerine getireceği karşılığını vermiştir.⁸⁷ Zira bu dönemde Abdullah b. Zübeyr de halife olarak mücadelesini sürdürmekteydi. İkisine de bey'at etmemekle İbn Ömer, bir anlamda İslâm toplumundaki çift başlılığı onaylamadığını ortaya koymuştur. Hatta bu açıdan bakıldığında İbn Ömer, her ikisinin de muhalifi durumundadır.

Bu münasebetle İbn Ömer, ancak İbn Zübeyr'in 73/692'de öldürülmesinden sonra Abdülmelik'e bey'at ettiğini bildirmiştir.⁸⁸ Bu amaçla yazdığı mektubunda Allah'ın kanunu ve Rasûlünün sünneti üzere gücü nispetinde kendisinin ve çocuklarının bey'at ettiğini yazmıştı.⁸⁹

İbn Ömer söz konusu mektubuna da kendi ismi ile başlamıştır. Hatta Abdülmelik'in yakın çevresi bu hareketini tenkit etmeye kalkıştıklarında halife, bunun İbn Ömer'in mektuplarındaki tarzı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Bu mektupta İbn Ömer'in ayrıca Allah'ın insanları kıyâmet gününde toplayacağı gerçeğine vurgu yaptığı da görülmektedir.⁹¹ Bu şekilde halifeye üstlendiği sorumluluğu bir kez daha hatırlatmış olduğu anlaşılmaktadır.

Abdülmelik'e bey'at ettiği dönemde İbn Ömer, ehl-i beytin önemli şahsiyetlerinden ve Emevilerin önde gelen muhaliflerinden İbnü'l-Hanefiyye'nin de bey'atini sağlamıştır. Bu anlamda İbn Zübeyr öldürülüp insanlar Abdülmelik'e bey'at ettiği ve bu şekilde halifenin konumu istikrar kazanınca İbnü'l-Hanefiyye'ye artık bey'at etmekten başka bir yol kalmadığını ifade edince o da bey'atini bildirmiştir.⁹²

İbn Ömer'in bu hareketi de, Hz.Hüseyin'in şehadetiyle başlayan süreçte İs-

⁸⁶ Taberî, V, 536.

⁸⁷ İmâme, 14-15.

⁸⁸ Bir rivayette İbn Ömer'in bir defasında Abdülmelik'i gördüğü ve insanların onun etrafında toplanmalarını temennisini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, IX, 62.

⁸⁹ İbn Sa'd, IV, 183-184. Ayrıca bkz. Makdisî, Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh, Kâhire, Trs., VI, 26; Zehebî, Siyer, III, 231. Bu konudaki bir başka anlatıma göre İbn Ömer, mevlâsı Nâfi'in de bey'at ettiğini haber vermiştir. (İbn Abdi Rabbih, V, 148).

⁹⁰ Nitekim İbn Ömer, babası Hz.Ömer'e yazdığı mektuplarda bile önce kendi ismini yazardı. Aynı şekilde, kendisine mektup yazanlar, hizmetçileri bile olsa, önce kendi isimlerini yazmalarını isterdi. (İbn Sa'd, IV, 152, 153).

⁹¹ İbn Sa'd, IV, 152-153.

⁹² İbn Sa'd, V, 111; İbn Kesîr, IX, 38, 39.

lâm toplumunun birliğini sağlamak amacına yönelik önemli bir adımdır. Bu anlamda İbn Zübeyr'in hareketini bu dönemde de desteklemediğini daha önce ifade etmiştik.

c. Muhtâr es-Sekafi'nin İkinci Defa Hapsedilmesi ve Abdullah b. Ömer

İbn Ömer, Yezîd'in halifeliliği esnasında hapisten çıkarılmasında aracı olduğu Muhtâr es-Sekafi'nin ikinci defa tutuklanması üzerine yine devreye girmiş ve serbest bırakılmasını sağlamıştır.

Bu konudaki rivayetlere göre Muhtâr, Yezîd öldükten sonra beş ay kadar Abdullah b. Zübeyr'in yanında kaldı. Kendisine herhangi bir görev verilmemesi üzerine onun yanından ayrıldı ve yeniden Kûfe'ye döndü. Muhammed İbnü'l-Hanefiyye tarafından gönderildiği ve ehl-i beytin kanını talep edip zayıfları savunmakla emrolunduğu iddiasıyla faaliyete başladı. Nihayet İbn Zübeyr'in Kûfe valisi Abdullah b. Yezîd tarafından 66/685'de hapsedildi.⁹³

Muhtâr, İbn Ömer'e serbest bırakılmasını sağlaması için bir mektup gönderdi. Mektubunda kendisinin mazlum olduğunu, Kûfe'deki yöneticilerin kendisi hakkında yanlış bir zanna kapıldıklarını ve serbest bırakılması için bu yöneticilere güzel bir mektup yazmasını istedi. Bunun üzerine İbn Ömer, Abdullah b. Yezîd ve İbrahim b. Muhammed'e hitaben Muhtâr ile arasındaki akrabalıktan bahsederek onun serbest bırakılmasını istedi ve ona kefil olduğunu da belirtti. Bunun üzerine Muhtâr ikinci defa hapisten kurtulmuş oldu.⁹⁴

Muhtâr'ın ikinci defa serbest bırakılmasının arka planında başka bir sebebin var olup olmadığı konusunda kaynaklar bilgi sunmamaktadır. Bu noktada Muhtâr'ın kendisinin mazlum olduğunu ifadesi karşısında bir haksızlığın ortadan kaldırılması amacıyla ve yine aralarındaki akrabalık bağına gerekçe göstererek serbest bırakılması için harekete geçtiği düşünülebilir. Aynı zamanda da bu şekilde mazlum konumuna düşen Muhtâr etrafında oluşan hareketin daha fazla güç kazanmasına da engel olmayı amaçlamış olabilir. Ancak gelişmeler aksi istikamette cereyan etmiştir. Zira Hz.Hüseyin'in intikamını almak üzere başlayan Tevâbun hareketinin⁹⁵ başarısızlığa uğramasıyla Muhtâr'ın daha da güçlendiği ve muhalefet hareketine devam ettiği görülmektedir. Öyle ki, Kerbelâ döneminin güçlü valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın kuvvetlerini yenmeye ve onu öldürmeye muvaffak olmuştur.⁹⁶ Fakat Muhtâr da Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi ve Basra valisi Mus'ab b. Zübeyr tarafından 67/686'da mağlup edilecektir.

Bu noktada İbn Ömer'in Mus'ab b. Zübeyr'i de eleştirdiği görülmektedir. İki taraf arasındaki savaş sonunda Muhtâr'ın ve kuvvetleri ile Kûfe'deki taraftarlarından çoğunun Mus'ab tarafından öldürülmesi üzerine İbn Ömer, Mus'ab'ı "Ehl-i kiblede yedi bin kişinin katili olmakla" suçlamış ve kınamıştır. Mus'ab'ın, onların kafir oldukları şeklindeki savunmasını da, onları değil de aynı sayıda babasından miras kalan koyunlardan öldürmüş olsaydı, bunun bile ifrat ve aşırılık

— — — —

⁹³ Bkz. Yüksel, s. 138-139.

⁹⁴ İbn A'sem, V-VI, 242; İbnü'l-Esir, Kâmil, IV, 211-212; İbn Kesîr, VIII, 264. Taberi'nin anlatımına göre, Muhtâr'ın bir daha isyan etmeyeceği yolunda pek çok taraftarı kefil olmuştur. (Târîh, VI, 8).

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Demircan, s.316-319; Yüksel, s. 124-130; Mehmet Bahaüddin Varol, Ehl-i Beyt Gerçeği, İstanbul, 2001, s. 307-309.

⁹⁶ Yüksel, s. 141-146.

olacağını belirterek kabul etmemiştir.⁹⁷ Burada İbn Ömer'in öldürülenleri kible ehli olarak tanımlaması oldukça anlamlıdır.

d. Abdullah b. Zübeyr'in Öldürülmesi ve Abdullah b. Ömer

Abdülmelik döneminde İbn Ömer'in hayatı açısından durulması gereken bir diğer önemli konu da İbn Zübeyr'in Haccâc b. Yûsûf es-Sekafi tarafından öldürülmesi ve bu esnada yaşanan gelişmelerdir.

Abdülmelik'in güçlü komutanlarından olan Haccâc, 72/692'de Mekke'yi muhasara altına aldı. Uzun bir süre devam eden muhasara sonucunda İbn Zübeyr öldürüldü⁹⁸ ve kuvvetleri de mağlup edildi. Böylelikle Abdülmelik en önemli muhalifinden kurtulmuş oldu. Burada İbn Ömer'in Abdullah b. Zübeyr'in öldürülme sürecindeki tavrına işaret etmek istiyoruz.

İbn Ömer'in, İbn Zübeyr'in hilafet mücadelesini desteklemediği daha önce ifade edilmişti. İbn Zübeyr'in öldürülmesi öncesindeki gelişmelere dair 68/687 yılındaki hac esnasında ikisi arasında geçen şu hadise dikkat çekicidir. Bu yıldaki hac esnasında İbn Zübeyr, Muhammed b. el-Hanefiyye, Hâricî Necde b. Âmir el-Hanefî ve Ümeyyeoğullarından her biri kendi taraftarları ile birlikte Arafat'ta kendi bayrakları altında toplandı. Arafat'tan ayrılma zamanı geldiğinde İbn Zübeyr işi ağırdan alınca İbn Ömer, bu yaptığının Câhiliye dönemi uygulaması olduğunu ifade ederek onu uyarmıştır. Bu uyarı üzerine İbn Zübeyr, İbn Ömer'in arkasından harekete geçmiştir.⁹⁹

Ayrıca İbn Ömer, İbn Zübeyr'in öldürüldüğü yıldaki hac esnasında onu özellikle Harem'de bir taşkınlığa yol açmaması için ikâz etmiştir. Ancak İbn Zübeyr'in bu uyarıyı dikkate almadığı görülmektedir.¹⁰⁰ Aynı şekilde Mekke'yi kuşatıp mancınıklarla taşa tutan Haccâc'a bir elçi göndererek, hac esnasında şehrin taşa tutulmamasını istedi. Haccâc da hac ibadetinin ifasına kadar saldırıya ara verdi.¹⁰¹ Bu arada Mekke muhasarası döneminde İbn Ömer'in, geceleri yalnız başına kalmayı tercih ettiği görülmektedir.¹⁰²

İbn Zübeyr öldürüldükten sonra cesedi Haccâc tarafından asıldı. Bu sırada İbn Ömer, cesedinin yanına kadar gelmiş ve ona hitaben bir takım sözler söylemiştir.

Bu konudaki anlatımlara göre Haccâc, İbn Zübeyr'i öldürdükten sonra başını kesti ve Abdülmelik b. Mervân'a gönderdi. Başı olmayan cesedini de ayaklarından asarak teşhir etti.¹⁰³ Bu olaylardan haberdar olan İbn Ömer, mevlâsı Nâfi¹⁰⁴ veya bir şulamı ile birlikte onun asıldığı yere geldi. Onu o halde görünce üzülen

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, Muntazam, VI, 66; İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 278; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 60; İbn Kesîr, VIII, 289.

⁹⁸ Bir tespite göre 14 Cemâziyevvel 73/1 Ekim 692'de öldürüldü. (Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Awâm", DİA, İstanbul, 1998, I, 146).

⁹⁹ İbn Sa'd, V, 103. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, VIII, 294-295.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, VIII, 340.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 350.

¹⁰² İbn Kesîr, IX, 121.

¹⁰³ İbn Zübeyr'in Seniyyetü'l-Medeniyyîn (Fâkihî, Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsihî, Thk. Abdülmelik Abdullah Düheys, 2.bsk., Beyrut, 1414/1993II, 375), Akabetü'l-Medîne (İbnü'l-Cevzî, Muntazam, VI, 139) veya Seniyyetü'l-Hacûn'da (İbn Kesîr, VIII, 341) bir kütük üzerinde (Sehâvî, II, 37) asıldığı rivayet edilmiştir.

¹⁰⁴ Fâkihî, II, 375.

ve ağlayan İbn Ömer, İbn Zübeyr'e selam verdikten sonra Allah'tan rahmet ve mağfiret diledi. Onu oruç tutan, namaz kılan, akraba ilişkilerine önem veren bir kimse olarak tanıdığını ifade etti.¹⁰⁵ Dünyaya gereğinden fazla değer verdiğini söylediği İbn Zübeyr¹⁰⁶ hakkında kavminin şer ve kötülük sahibi insanı olduğu söylendiğini; eğer böyle ise Kureyş'in artık kurtulduğunu¹⁰⁷ ancak onun ümmetin şerlisi olmadığını belirtti.¹⁰⁸ Bu arada onun Harem bölgesinde taşkınlık yaptığını ve fitneye yardımcı olduğunu söylemekten de geri durmamıştır.¹⁰⁹

Yine İbn Zübeyr'in öldürülmesinden dolayı Şam ehlinin sevinçle tekbir getirmesi üzerine de İbn Ömer, "Şu insanlara bakın, Müslümanlar İbn Zübeyr doğunca tekbir getirmişlerdi, onlar ise o öldürüldüğü için tekbir getiriyorlar" diyerek Şamlıları da tenkit etmiştir.¹¹⁰

Bu arada İbn Zübeyr'in annesi Esmâ bint Ebî Bekr'i, "Bu cesetler değil, ancak ruhlar Allah katındadır. Allah'tan sakın ve sabret" sözleriyle teselli etmiştir.¹¹¹ Diğer taraftan Hz. Ali döneminde de İbn Ömer, el-Fietü'l-Bâğiye ile savaşmadığı için üzüldüğünü ifade etmişti.¹¹² Bu anlamda İbn Zübeyr'i bu grup içerisinde değerlendirmiştir. Bunun sebebini de haddi aşması olarak izah etmiştir.¹¹³

Bütün bu hususlar dikkate alındığında İbn Ömer, İbn Zübeyr'in siyasi tercihi ve izlediği yolu tasvip etmemiştir. Ancak abâdileden birisi olan İbn Zübeyr'in öldürülmesinden dolayı da üzülmüştür. Bunu da cesedinin yanındaki sözleriyle ifade etmiştir.

e. Devlet Hizmetinde Abdullah b. Ömer

Abdülmelik b. Mervân'ın halifeliğinde resmi olarak herhangi bir görev üstlenmeyen ancak bu dönemin fakihlerinden olan¹¹⁴ İbn Ömer, Abdülmelik tarafından büyük bir saygı görmüş ve dini konularda bilgisine başvurulmuştur.¹¹⁵ Nitekim bir defasında halifenin gönderdiği bin dinarı kabul etmiş ve parayı ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır.¹¹⁶

II. ABDULLAH B. ÖMER'İN VEFATI

İbn Ömer, 73/693'te, Haccâc'ın da parmağı olan bir suikast ve yaralama sonucunda vefat etti. Bu süreçte öncelikle ifade etmek gerekirse, İbn Ömer'in Haccâc ile münasebeti ve öldürülmesi noktasında, Mekke'nin muhasara altına

¹⁰⁵ Zehebî, Siyer, III, 378. Bir başka anlatıma göre İbn Ömer bu anlamdaki sözleri İbn Zübeyr defnedildikten sonra mezarının başında söylemiştir. (İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 357).

¹⁰⁶ Dineverî, s. 288.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 360. Benzer bir ifadeyi İbn A'sem de kaydetmektedir. (Fütüh, V-VI, 390).

¹⁰⁸ İbn Kesîr, VIII, 341.

¹⁰⁹ Ya'kübi, II, 267-268.

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 356-357.

¹¹¹ Fâkihî, II, 376. İbn Kesîr'in anlatımına göre Haccâc, bir isteğinin olup olmadığını sormak üzere Esmâ'yı ziyareti esnasında İbn Ömer de vardı. Bu sırada Esmâ'ya hitaben söz konusu sözleri söylemiştir. (Bidâye, VIII, 346).

¹¹² Bkz. Ahmet Turan Yüksel, "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", İstem, 6, 2005, s. 85-86.

¹¹³ Zehebî, Siyer, III, 229.

¹¹⁴ Ya'kübi, II, 282.

¹¹⁵ Eşref Edip, III, 123.

¹¹⁶ Zehebî, Siyer, IV, 250.

alındığı ve İbn Zübeyr'in öldürüldüğü 72/692 yılındaki hac esnasında İbn Ömer'in de Mekke'de bulunduğu görülmektedir. Yukarıda işaret edildiği gibi bu esnada o, iki tarafa da katılmamıştır.

İbn Ömer'in ölümüne geçmeden önce Haccâc ile ilişkisi konusunda birkaç hususa işaret etmek istiyoruz. Bir anlatıma göre, Haccâc b. Yusuf İbn Ömer'e hitaben bir mektup yazdı. Bu mektubunda onun halifelik iddiasında bulunduğu şeklinde bir haber aldığını ifade ettikten sonra, bu iddiadan vazgeçmesini, zira hilâfetin konuşma ve ifadeden âciz olan, cimri ve kıskanç bir kimse için uygun olmayacağını kaydetti. İbn Ömer Haccâc'a yazdığı mektubunda cevap olarak böyle bir iddiasının olmadığını belirttiği gibi kendisine yakıştırmaya çalıştığı özellikleri de reddetmiştir.¹¹⁷

Diğer taraftan kendisi gibi Abdülmelik b. Mervân'a bey'at etmeyen Muhammed b. el-Hanefiyye ile Haccâc arasında da bir gerilimin yaşandığı görülmektedir. Abdülmelik'in İbnü'l-Hanefiyye'ye hitaben Haccâc'a bey'at etmesini istediği mektubu üzerine, o da tıpkı İbn Ömer gibi insanlar bey'at edince onun da bunu yerine getireceği karşılığını verdi. İbn Zübeyr öldürülünce de Abdülmelik'ten kendisi ve taraftarları için eman istedi. Bu sırada kendisinden bey'at etmesini isteyen Haccâc'a da halifeye yazdığı mektubun cevabını bekleyeceği karşılığını verdi. Bu cevaptan hoşlanmayan Haccâc onu bir takım sözlerle tehdit etti. Bunu öğrenen İbn Ömer Haccâc'ın yanına gelerek, "Zamanımızda eşi olmayan böyle bir insandan ne istiyorsun? Amcasının oğlundan haber gelinceye kadar ona dokunma" diyerek uyardı. Nihayet halifeden istediği emanın verildiğine dair haber gelince İbnü'l-Hanefiyye de Haccâc'a gelerek halife adına bey'at etti.¹¹⁸ İbnü'l-Hanefiyye'nin bey'at etmesinde, daha önce işaret edildiği gibi, İbn Ömer'in de rolü olmuştur.

İbn Ömer 73/693 yılındaki hacca da iştirak etti. Bu yılda Haccâc Hicâz valiliğine tayin edilmişti ve aynı zamanda hac emiri idi. Ancak Abdülmelik ona, menâsik konusunda İbn Ömer'e tabi olmasını emretmişti.¹¹⁹ Bu arada Haccâc'ın vali olmasından sonra İbn Ömer'in Haccâc'ın arkasında namaz kıldığını görmekteyiz.¹²⁰ Zira İbn Zübeyr'in ölümünden sonra Abdülmelik b. Mervân'a bey'at etmişti. Bu sebeple de onun valisinin arkasında namaz kılmaya başlamıştır. Nitekim bir defasında Haccâc'ı, hutbede İbn Zübeyr'e bazı ithamlarda bulunduğu ve namazı da geciktirdiği için ikâz etmekten de geri durmamıştır.

Bu konudaki anlatımlara göre Haccâc, İbn Zübeyr'in öldürülmesinden ve vali olarak tayin edilmesinden sonra bir hutbesinde İbn Zübeyr'in Allah'ın kitabını tahrif ettiğini ve değiştirdiğini ifade etti. O sırada camide bulunan İbn Ömer, üç defa, yalan söylediğini, ne İbn Zübeyr'in ve ne de kendisinin böyle bir şeye güç yetiremeyeceğini tekrarladı. Bunun üzerine Haccâc, İbn Ömer'e, "Sus, sen bunak ve aklını yitirmiş bir ihtiyarsın. Senin gibilerin yakalanıp öldürülmesi ve

¹¹⁷ Isbahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ, Beyrut, 1405/1984, I, 293; İbnü'l-Cevzî, Sıfat, I, 290.

¹¹⁸ Belâzurî, III, 483.

¹¹⁹ İbn Kesîr, VIII, 329.

¹²⁰ İbn Sa'd, IV, 149. İbn Kesîr, İbn Ömer'in Haccâc ile birlikte namaz kılmadığını belirtmektedir. (Bidâye, IX, 121). Ancak bu durum, Mekke muhasarası dönemi için söz konusu olmalıdır.

yerde sürüklenmesine az kaldı” diyerek mukabelede bulunmuştur.¹²¹

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu esnada İbn Ömer, Haccâc’ı Allah’ın haremîni çiğnemekle suçlamıştır.¹²² Ayrıca konuşmasını uzattığı ve namazı geciktirdiği için birkaç defa ikâz etmiştir. Hatta bu anlamda güneşin onu beklemeyeceğini de eklemiştir. Bunun üzerine kaynaklarda, Haccâc’ın, “Üzerinde gözlerin bulunan kafanı kesmeyi isterdim” dediği ve İbn Ömer’in “Böyle yaparsan, sen musallat bir sefihsin” karşılığını verdiği bildirilmektedir.¹²³ Nihayet İbn Ömer, Haccâc’ın konuşmasına son vermemesi üzerine tek başına namaz kılmış ve bazı kimseler de ona tabi olmuştur. Haccâc da konuşmasını bitirince namazı kıldırmıştır. Namazdan sonra Haccâc, İbn Ömer’e bu davranışın sebebini sorduğunda, “Biz namaz kılmak için geliyoruz. Namazı vaktinde kıldır, sonra dilediğini yap” karşılığını vermiştir.¹²⁴

Bu olay İbn Ömer’in haksız ithamlar karşısında sessiz kalmadığını gösterdiği gibi, ikisi arasında soğuk bir ilişkinin var olduğunu da hatırlatmaktadır. Zira bu anlamda bir değerlendirmeye göre İbn Ömer, Haccâc’ın işlediği kötü işlemlerle ona karşı duyduğu kızgınlığı açığa vurmadan çekinmiyordu.¹²⁵ Bu sebeple İbn Ömer’in ölümünde Haccâc’ın ismi gündeme gelmektedir

Haccâc’ın İbn Ömer’e karşı düşmanca bir tavır takınmasının izahı anlamında İbn Ömer’e hac esnasında tabi olmak durumunda kalması ve bu durumu kabul edememesi üzerinde de durulmaktadır. Bu noktada tekrar ifade etmek gerekirse bu hac döneminde hac emri olmasına rağmen menâsik konusunda Abdülmelik, Haccâc’a İbn Ömer’e tabi olmasını¹²⁶ ve ona muhalefet etmemesini emretmiştir.¹²⁷ İşte bu durum da Haccâc’ın oldukça zoruna gitmiştir.¹²⁸

İbn Ömer’in vefatıyla ilgili rivayetlerden anlaşıldığına göre İbn Ömer, bir nesnenin ayağına düşmesi sebebiyle yaralanmış ve bir müddet¹²⁹ hasta yattıktan sonra ölmüştür.

Bu yaralanma hadisesinin sıradan bir kaza veya Haccâc tarafından düzenlenen bir suikast olup olmadığı konusunda farklı rivayet ve görüşler söz konusudur. İbn Kuteybe’nin anlatımı ile, bir iddia olarak ifade edildiğine göre Haccâc’ın tuttuğu bir adam, ucu zehirli olan mızrağını İbn Ömer’in ayağına bilinçli olarak düşürmüştür.¹³⁰

Yaralamada kullanılan nesnenin zehirli bir harbe, yani kasatura¹³¹ veya

— — —

¹²¹ İbn Sa’d, IV, 186. Ayrıca bkz. Zehebî, Siyer, III, 230; İbn Kesîr, IX, 121.

¹²² Zehebî, Siyer, III, 230.

¹²³ İbn Abdilber, el-İstîâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb, Thk.Ali Muhammed el-Becâvî, 1.bsk., Beyrut, 1412/1992, III, 952; İbnü’l-Esîr, Üsd, III, 344. İbn Hallikân, İbn Ömer’in bu sözü kısık bir sesle söylediği ve Haccâc’ın bunu işitmediği rivayet edilmiştir demektir. (Vefeyât, III, 31).

¹²⁴ İbn Kesîr, IX, 121. İbn Sa’d’ın anlatımına göre, İbn Ömer Haccâc’a, namazı vaktinde kıldırdıktan sonra istediği kadar gevezelik yapabileceğini söylemiştir. (Tabakât, IV, 159).

¹²⁵ Eşref Edip, III, 123-124.

¹²⁶ İbnü’l-Esîr, Üsd, III, 344; İbn Kesîr, VIII, 329.

¹²⁷ Zübeyrî, Kitâbu Nesebi Kureys, Tsh. ve Ta’lik: E. Levi Provençal, 3. bsk., Kahire, 1953, s. 351; İbn Hacer, Tehzîbu’t-Tehzîb, Beyrut, Trs, V, 330.

¹²⁸ İbn Abdilber, III, 952; İbnü’l-Esîr, Üsd, III, 344; İbn Hacer, Tehzîb, V, 330.

¹²⁹ Bkz. İbn Abdilber, III, 953.

¹³⁰ el-Maârif, Thk.Servet Ukkâşe, 4.bsk., Kahire, 1987, s. 185. Ayrıca bkz. İbn Abdilber, III, 952.

¹³¹ Zübeyrî, s. 351; İbnü’l-Esîr, Üsd, III, 344; İbn Hallikân, III, 31; İbn Hacer, Tehzîb, V, 330.

zücce, yani bir demir parçası olduğu da söylenmiştir.¹³² Ayrıca diğer rivayetlerde yaralamayı gerçekleştirenin Şamlı bir kimse¹³³ veya Haccâc'ın adamlarından yani askerlerinden birisi olduğu ifade edilmiştir.¹³⁴ Bu esnada İbn Ömer'in Mina'da bulunduğu rivayet edilmektedir.¹³⁵

Yaralanma olayından sonra İbn Ömer hasta yattığı sırada Haccâc onu ziyarete geldi. Ziyaret esnasında Haccâc'ın olayın failini yakaladığı taktirde onu mutlaka öldüreceğini söylemesi üzerine İbn Ömer, asil suçlunun Haccâc olduğunu, zira silah taşınması yasak olan Harem bölgesine silah sokulmasına izin vermekle ve hatta silah sokulmasını emretmekle bu olaya yol açtığını ifade etmiştir.¹³⁶ Hatta bu sırada İbn Ömer'in, "Adamların beni öldürdü" dediğini de görmekteyiz.¹³⁷ Nitekim bu sözlerden rahatsız olan Haccâc sinirlenmiş ve İbn Ömer'in yanından ayrılmıştır.¹³⁸

Bütün bu rivayetler birlikte düşünüldüğünde İbn Ömer, kolaylıkla taşınabilen ve saklanabilen zehirli bir kesici silah ile suikasta maruz kalmış ve ayağından yaralanmıştır. Suikastı gerçekleştiren Haccâc'ın ilişkisi olduğu bir kimsedir. Bu sebeple de, yukarıda ifade edilen gerekçelerden dolayı Haccâc tarafından planlanan bu suikast neticesinde¹³⁹ ve zehrin vücuduna yayılması üzerine kurtulamış ve vefat etmiştir.

Hayatının son günlerinde görme duyusunu kaybettiği¹⁴⁰ veya çok ağlamaktan dolayı zayıfladığı¹⁴¹ ve Mekke'de ölen son sahâbî olduğu ifade edilen¹⁴² İbn Ömer'in Mekke'de, H.73¹⁴³, H.74¹⁴⁴ veya H.74 yılının başında¹⁴⁵ öldüğü ve bu

132 İbn Sa'd, IV, 185.

133 İbnü'l-Cevzi, Muntazam, VI, 136,

134 Belâzurî, I, 289.

135 İbn Sa'd, IV, 186; Zehebî, Siyer, III, 229.

136 Buhari, İdeyn, 9; İbn Abdilber, III, 952-953. Ayrıca bkz. Fâkihî, II, 350; Râfî, et-Tedvîn fi Ahbâri Kazvîn, Thk.Azizullah el-Atâridî, Beyrut, 1987, III, 408. İbn Sa'd'ın anlatımına göre İbn Ömer, "Beni, silah taşınması haram olan Harem'e silah sokulmasına izin veren kimse yaralamıştır" demıştır. (Tabakât, IV, 186).

137 Belâzurî, I, 289.

138 İbn Sa'd, IV, 185-186.

139 Vaglieri, Haccâc'ın bu şekilde İbn Ömer'e suikast tertip ettirdiğini kabul etmemektedir. ("Abd Allah b. Umar b. al-Khattab", The Encyclopaedia of Islam, New Edition, E.J.Brill, Leiden, 1986, I, 54). Mustu da, Haccâc'ın İbn Ömer'in ölümünden bu şekilde değil de, hac mevsiminde Harem bölgesinde silah taşınmasını emretmekle dolaylı olarak sorumlu olduğu görüşündedir. (Abdullah b. Ömer, s. 114).

140 Ziriklî, A'lâm, 5.bsk., Beyrut, 1980, IV, 246.

141 Zemaşerî, III, 167.

142 İbn Kuteybe, Maârif, s. 186; Belâzurî, I, 289; Ziriklî, IV, 246. Bir değerlendirmeye göre İbn Ömer, Kureyş kabilesine mensup olan ve yetmiş yıldan fazla yaşayan Abâdile'nin en son vefat edenidir. (Raşit Küçük, "Abâdile", DİA, İstanbul, 1988, I, 7).

143 Zübeyrî, s. 348; Dineverî, s. 288; İbn Abdilber, III, 952; İbnü'l-Esir, Üsd, III, 344; İbn Hallikân, III, 31; Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 310; İbn Hacer, el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe, Kahire, 1328. II, 349; Ziriklî, IV, 246.; K.V.Zettersteen, "Abd Allah b. Omar b. al-Hattâb", İA, İstanbul, 1978, I, 39; Kandemir, "Abdullah b. Ömer", DİA, I, 126; Mustu, s. 113.

144 İbn Sa'd, IV, 187; Belâzurî, I, 289; İbn Kesîr, IX, 5 (İbn Kesîr, bu yılda vefat ettiği görüşünün daha doğru olduğunu ifade etmiştir); İbn Hacer, İsâbe, II, 350. Ayrıca bkz. Rib'î, Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyâtihim, Thk.Abdullah Ahmed Süleyman el-Hamîd, Riyâd, 1410/1989, I, 195; İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri Men Zehab, Beyrut, Trs., I, 81.

145 Zehebî, Târîhu'l-İslâm, 61-80, 317; el-Iber, I, 61.

sırada seksen üç¹⁴⁶, seksen dört¹⁴⁷, seksen beş¹⁴⁸, seksen altı¹⁴⁹, seksen yedi¹⁵⁰ veya seksen dokuz¹⁵¹ yaşında olduğu üzerinde durulmaktadır.

Vefat tarihi ve yaşı konusunda karşımıza çıkan bu rivayetler arasında İbn Ömer'in 73/693 yılının son günlerinde vefat ettiği görüşüne katıldığımızı belirtmek istiyoruz. Zira İbn Ömer'in hac esnasında gerçekleşen olaydan sonra birkaç gün yaşadığı, cumhura göre 73 yılında ve Zilhicce ayında vefat ettiği şeklindeki rivayetler¹⁵² de bunu desteklemektedir. Vefat ettiği esnadaki yaşı konusundaki farklılık ise doğum tarihi ile ilgili değişik rivayetlerden kaynaklanmaktadır. 610 yılında doğduğu kabul edilirse, seksen üç-seksen dört yaşında olması gerekir.

İbn Ömer'in vefat etmeden önce bir vasiyette bulunmadığı rivayet ediliyorsa da¹⁵³, bir takım isteklerini dile getirdiği anlaşılmaktadır. Bu konudaki rivayetlere göre Medine'de vefat etmeyi arzu eden İbn Ömer, oğlu Sâlim'e, Mekke'de vefat ettiği taktirde Harem'in dışında bir yere defnedilmesini vasiyet etmiştir. Zira Mekke'den hicret ettikten sonra Harem içinde defnedilmeyi kerih gördüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁴ Ayrıca yıkandıktan sonra miskle kokulandırılmasını¹⁵⁵, geceleyin defnedilmesini¹⁵⁶, mezarının başında Bakara sûresinin başı ile son ayetlerinin okunmasını¹⁵⁷ vasiyet etmiştir.

Ancak İbn Ömer'in arzusunun aksine Haccâc cenaze namazını kaldırmış¹⁵⁸ ve yine Haccâc'ın müdahalesi ile Harem'de defnedilmiştir.¹⁵⁹ Harem içerisinde ise Fah¹⁶⁰ adlı yerdeki Makberatü'l-Muhâcirîn'de toprağa verilmiştir.¹⁶¹

Bu arada İbn Ömer'in, el-Fietü'l-Bâğîye ile savaşmadığı için üzüldüğünü ifade ettiğine işaret edilmişti. Bu anlamda Hz. Ali'nin muhalifleri ve İbn Zübeyr'in yanı sıra Haccâc'a karşı savaşmadığı için de bu üzüntüsünü ve pişmanlığının dile

146 Eşref Edip, III, 123.

147 İbn Sa'd, IV, 187; İbn Kuteybe, Maârif, s. 186; İbn Hallikân, III, 31; Sehâvî, II, 65; Zettersteen, "Abd Allah b. Omar b. al-Hattab", İA, I, 39.

148 Eşref Edip, III, 123; Kandemir, "Abdullah b. Ömer", DİA, I, 128.

149 İbnü'l-Esîr, Üsd, III, 345; İbnü'l-İmâd, I, 81.

150 İbnü'l-Esîr, Kâmil, IV, 363; Zehebî, Siyer, III, 232; İbn Hacer, İsbâbe, II, 347, 349; Kandemir, "Abdullah b. Ömer", DİA, I, 128.

151 İbnü'l-Cevzî, Muntazam, VI, 137.

152 İbn Hacer, İsbâbe, II, 349, 350.

153 Bkz. İbn Sa'd, IV, 184.

154 İbn Sa'd, IV, 187. Aynı şekilde İbn Ömer'in şöyle bir duası söz konusudur: "Allahım, ölümümü Mekke'de gerçekleştirmel!" (İbn Sa'd, IV, 185). Bu duasının da arka planında, Mekke'den hicret ettikten sonra, bir mahcubiyet ifadesi olarak hicret ettiği şehirde ölmek istemeyi arzu etmemesinin yattığı söylenebilir.

155 Zehebî, Siyer, III, 231.

156 İbn Hallikân, III, 31.

157 İbn Mufflih, el-Muksidü'l-Erşad fî Zikri Ashâbi'l-İmâm Ahmed, Thk.Abdurrahman b. Süleym el-Useymin, Riyâd, 1990, II, 488.

158 Zübeyrî, s. 351; İbnü'l-Esîr, Üsd, III, 344; İbn Hallikân, III, 31.

159 İbn Sa'd, IV, 187; İbnü'l-Cevzî, Muntazam, VI, 136.

160 Zî Tuvâ'da defnedildiği de rivayet edilmiştir. (Dineverî, s. 288; İbn Abdilber, III, 952; İbn Hallikân, III, 31). İbn Sa'd eserinde kaydettiği bir rivayette, İbn Ömer'in Fah'daki Muhacirler Kabristanı'nın Zî Tuvâ yönündeki kısmında defnedildiğini naklederek bu iki noktayı birleştirmiştir. (Tabakât, IV, 188).

161 İbn Sa'd, IV, 184, 188; Zehebî, Siyer, III, 231; Sehâvî, II, 65. Ayrıca bkz. İbn Kuteybe, Maârif, s. 186. Bu arada İbn Ömer'in Haccâc'tan gizli ve el-İbâde denilen yerin üst kısmında defnedildiği de söylenmiştir. (İbnü'l-İmâd, I, 81).

getirdiğini görmekteyiz.¹⁶² Aslında bu sözleri, hayatının son anlarında bir muhasebe yapan ve olaylar yaşanıp sonuçları ortaya çıktıktan sonra, temelde fitne unsuru olmamak ve İslâm toplumunun birliğini sağlamak amacıyla tercih ettiği tavrında tamamen isabetli olmadığını gören bir şahsın samimi itirafı olarak da değerlendirmek uygun düşer. Nitekim İbn Ömer'in bu konudaki üzüntü ve pişmanlığını dile getirdiği sözü, hasta yattığı esnada söylediğine, Hz.Ali dönemi incelenirken işaret edilmişti.¹⁶³

Kısacası İbn Ömer, buraya kadar ele aldığımız rivayetler ışığında, siyasî olaylarda tarafsız kalmayı ve İslâm toplumunun bir parçası olarak onlarla birlikte hareket etmeyi tercih eden bir kişilik ortaya koymuştur. Hz.Ömer'in oğlu olma özelliğinden yararlanmaya kalkışmadığı gibi, bu durumun istismar edilmesine de fırsat vermemiştir. Böyle bir yol izleyerek toplumda yapıcı olmaya çaba göstermiştir. Bu arada gördüğü yanlışlıkları ikaz etmekten sakınmamıştır. Nitekim Halife Muâviye'yi, gereksiz harcamalarından dolayı eleştirmiştir. Haccâc gibi bir valiye dahi sözünü sakınmadan söylemiş ve bir defasında namazı geciktirmesinin doğru olmadığını cemaatin huzurunda açıkça ifade etmiştir. İsmi halifelik için geçmişse de, bunu tasvip etmemiştir. Özellikle fikhî konularda görüşlerine başvuru bir şahsiyet olması yanında, fetihlere de katılmaktan geri durmamıştır.

Kaynaklar

- » Aycan, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân, Ankara, 1990.
- » Belâzurî, Ensâbu'l-Esrâf, Thk.Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî, 1. bsk., Beyrut, 1996.
- » Demircan, Adnan, İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi, İstanbul, 1996.
- » Dineverî, el-Ahbârü't-Tivâl, Thk.Ömer Ferrûh et-Tabbâh, Beyrut, Trs.
- » Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Konya, 1994.
- » el-İmâme ve's-Siyâse (İbn Kuteybe'ye nispet edilir), Thk.Taha Muhammed ez-Zeynî, Beyrut, Trs.
- » Eşref Edip, Büyük İslâm Tarihi Asrı Saadet Peygamberimizin Ashabı, İstanbul, 1383/1964.
- » Fâkihî, Ahbârü Mekke fi Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsihî, Thk. Abdülmelik Abdullah Düheys, 2. bsk., Beyrut, 1414/1993.
- » Halife b. Hayyât, Târihu Halife b. Hayyât, Thk.Ekrem Ziya el-Umerî, 2. bsk., Dimaşk, 1397/1976.
- » İsbahânî, Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ, Beyrut, 1405/1984.
- » İbn A'sem, el-Fütûh, 1. bsk., Beyrut, Trs.
- » İbn Abdi Rabbih, el-İkdü'l-Ferid, Thk. Müfid Muhammed Kamiha-Abdülmeccid et-Terhînî, Beyrut, 1407/1987.
- » İbn Abdilber, el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, Thk.Ali Muhammed el-Becâvî, 1. bsk., Beyrut, 1412/1992.
- » İbn Habîb, Kitâbu'l-Münemmak fi Ahbâri Kureys, Thk.Hurşid Ahmed Faruk, 1. bsk., Beyrut, 1405/1985.
- » İbn Hacer, el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe, Kahire, 1328.
- » İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, Beyrut, Trs.
- » İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman, Thk. İhsan Abbas, 2. bsk., Kum, 1342/1963.
- » İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 2. bsk., Beyrut, 1990.
- » İbn Kuteybe, el-Maârif, Thk.Servet Ukkâşe, 4. bsk., Kahire, 1987.
- » İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, Thk.Muhammed el-İskenderânî, Beyrut, 1416/1996.
- » İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 1. bsk., Beyrut, Trs.
- » İbn Muflih, el-Muksidü'l-Erşad fi Zikri Ashâbi'l-İmâm Ahmed, Thk.Abdurrahman b. Süleym el-Useymîn, Riyâd, 1990.
- » İbn Sa'd, et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut, Trs.
- » İbn Tağrıberdi, en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhira, Mısır, Trs.

¹⁶² Rib'î, Vasâya'l-Ulemâ inde Huzûri'l-Mevt, Thk. Abdulkadir el-Arnâvut-Salâh Muhammed el-Haymî, Beyrut, 1406/1985, s. 63; Kandemir, "Abdullah b. Ömer", DİA, I, 126.

¹⁶³ Bkz. Ahmet Turan Yüksel, "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", İSTEM, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005, s. 85-86.

- » İbnü'l-Adîm, Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb, Thk.Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1988.
- » İbnü'l-Arabî, Kâdî Ebû Bekr, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, Thk.Muhammed Cemil Ğâzî, 2.bsk., Beyrut, 1407/1987.
- » İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mulûk, Thk.Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafa Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1.bsk., 1412/1992.
- » İbnü'l-Cevzî, Sıfatu's-Safve, Thk.İbrahim Ramazan-Saîd Lahhâm, Beyrut, 1409/1989.
- » İbnü'l-Esîr,el-Kâmil fî't-Târîh, Beyrut, 1965.
- » İbnü'l-Esîr,Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe, Thk.Muhammed İbrahim el-Bennâ-Muhammed Ahmed Âşûr-Mahmud Abdülvehhâb Fâyed, Kâhire, 1970.
- » İbnü'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb, Beyrut, Trs.
- » Kandemir, M.Yaşar, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", DİA, İstanbul, 1988, I, 126.
- » Kapar, Mehmet Ali, Halifeliğin Emevîlere Geçişi ve Verasete Dönüşmesi, İstanbul, 1998.
- » Kapar, Mehmet Ali, İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi, İstanbul, 1998.
- » Kılıç, Ünal, Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye, İstanbul, 2001.
- » Küçük, Raşit, "Abâdile", DİA, İstanbul, 1988, I, 7.
- » Makdisî, Kitâbu'l-Bed' ve't-Târîh, Kâhire, Trs.
- » Mustu, Muhyiddin, Abdullah b. Ömer es-Sahâbiyyü'l-Mü'tesi bi-Rasûlillah, 4.bsk., Dimaşk, 1407/1987.
- » Râfî, et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn, Thk.Azîzullah el-Atârîdî, Beyrut, 1987.
- » Rib'î, Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyâtihim, Thk.Abdullah Ahmed Süleyman el-Hamîd, Riyâd, 1410/1989.
- » Rib'î, Vasâya'l-Ulemâ inde Huzûri'l-Mevt, Thk. Abdulkadir el-Amavut-Salâh Muhammed el-Haymî, Beyrut, 1406/1985.
- » Sehâvî, et-Tuhfetü'l-Latîfe fî Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe, 1.bsk., Beyrut, 1993.
- » Suyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, Thk.Muhyiddin Abdülhamîd, 4.bsk., Kahire, 1979.
- » Taberî, Târîhu't-Taberî, Thk.Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4.bsk., Kahire, 1977.
- » Vaglieri, "Abd Allah b. Umar b. al-Khattab", The Encyclopaedia of Islam, New Edition, E.J.Brill, Leiden, 1986, I, 54.
- » Varol, Mehmet Bahaüddin, Ehl-i Beyt Gerçeği, İstanbul, 2001.
- » Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî, Beyrut, Trs.
- » Yaman, Ahmet, İslam Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi, İstanbul, 1999.
- » Yıldız, Hakkı Dursun, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", DİA, İstanbul, 1998.
- » Yüksel, Ahmet Turan, "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer", İSTEM, Yıl: 3, Sayı: 6, 2005.
- » Yüksel, Ahmet Turan, İhtirastan İktidara...Kerbela Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd Döneminin Anatomisi, Konya, 2001.
- » Zehebî, Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ,, Thk.Şuayb el-Amavut-Huseyn el-Esed, 3.bsk.,Beyrut, 1405/1985.
- » Zehebî, Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm, Thk.Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2.bsk., 1410/1990.
- » Zemaşerî, el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadis, Thk.Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan, Trs..
- » Zettersteen, K.V., "Abd Allah b. Omar b. al-Hattâb", İA, İstanbul, 1978.
- » Zirikî, A'lâm, 5.bsk., Beyrut, 1980.
- » Zübeyrî, Kitâbu Nesebi Kureyş, Tsh. ve Ta'lik: E. Levi Provençal, 3. bsk., Kahire, 1953.